

ד"ר יהושפט נבו

יפתח בדורו

שונה השופט יפתח מיתר השופטים המתוארים בספר שופטים. הראשונים- אנשי מעלה שנבחרו לשליחותם על ידי ה'. על אהוד בן גרא נאמר: "ויקם ה' להם מושיע את אהוד בן גרא" (שופטים ג', טו), משמע הוא בחר ה'. ברק בן אבינעם נתמנה על ידי דבורה הנביאה בצו ה' (שם ד', ו). לגדעון נשלח מלאך למנותו לתפקיד (שם ו', יא), ושמשון נתקדש לתפקידו מבטן (שם י"ג, ג). לעומתם, יפתח נתמנה על ידי יושבי גלעד ומוצאו המשפחתי לא ברור (שם י"א, א-ז).

הרקע למלחמה

העמונים והמואבים ישבו בעבר הירדן המזרחי, באזור שבין נחל ארנון לנחל יבוק¹. במדבר (כ"א, כו-כט), מסופר שסיחון מלך האמורי כבש את ארץ מואב והתיישב בין נחל ארנון לנחל יבוק, (כאשר הוא הודף את המואבים מדרום לארנון ואת המואבים מזרחה למדבר).

בדרכם לארץ, מבקשים בני ישראל רשות מעבר מעמי עבר הירדן המזרחי ולא נענים. כיוון שחל איסור להתגרות מלחמה במואב (דברים ב', ט) ובבני עמון (שם, יט). בני ישראל עוקפים את ארצם ונכנסים לארץ דרך ארצו של סיחון, כפי שאומרת הגמרא: "עמון ומואב טיהרו בסיחון" (חולין ס', ע"ב). במשך כל השנים חיכו עמון ומואב לשעת כושר להחזיר לעצמם את השטחים שנלקחו מהם בעקבות הרס הצבא הכנעני על ידי צבאו של ברק בן אבינעם וחדירת המדיינים לארץ ישראל אחר כך, נחלשו שבטי עבר הירדן, והעמונים ניצלו את ההזדמנות להחזיר לעצמם את השטח שנכבש, עליו ישבו בעבר², ואף לטשו עיניהם לשטחי ישראל שממערב לירדן (שופטים י', ט).

בחירתו לתפקיד

הכתוב מספר לנו על יפתח שנולד מאשה "אחרת" ועל רשעותם של אחיו, וכאילו לא די בכך, עוד מוסיף המקרא לספר על כך שסביב יפתח מתלקטים אנשים ריקים (י"א, ג). בתקופה המקראית היו שתי צורות של התיישבות.

* הערת המערכת: גישה שונה למעמדו של יפתח ועל בעיית נדרו, ראה מאמרו של הרב יצחק לוי זצ"ל "נדרו של יפתח", "שמעתין" גליון היובל מסי 100, שבת תשי"ד, עמ' 85-91.
1. נ' גליק, עבר הירדן המזרחי, ירושלים תשי"ו, עמ' 34 ואילך.
2. י' אליצור, ספר שופטים, "דעת מקרא", עמ' קכ.

האחת, הייתה ישובי הקבע של עובדי האדמה, והשנייה - שבטי הנודדים במדבריות. כיוון שבישובי הקבע לא הייתה מקובלת נדידת אוכלוסין, לפיכך, מי שנתחייב ראשו למלך, או שהיה לו נושה הרודף אותו, או סכסוך דמים, נאלץ לברוח ממוקום מושבו אל המדבר. אולם שבטי הנודדים במדבר לא יקבלוהו לשורותיהם אלא בתור עבד, לפיכך מתלקטים עורקי ציה (על פי איוב ל', ג) אלה לגודדים החיים על שוד או על מתן חסות לישובי המדבר³.

לפיכך, אל לנו לדון את יפתח על היותו ראש גדוד. אולי רצה הכתוב להעמידנו על יכולת ההישרדות של יפתח ועל ההכנה לתפקידו כשופט, כפי שמצינו אצל דוד (שמי"א כ"ב, ב). בהשוואה לשופטים כברק בן אבינעם, גדעון ושמשון שהקדשתם לתפקיד נעשתה בקדושה ובחירתם אלוקות, נראה בעליל שלא כך הייתה ראשית דרכו של יפתח כשופט, המקבל את סמכותו מבני אדם. רק כאשר מוכיח יפתח אחריות לאומית, אמונה בה', המשולבים ביכולת הסברה ושכנוע ועמידה על כבוד ישראל, הוא זוכה להשראת רוח ה' (י"א, כט). זאת, אולי ללמדנו, שגם אדם ש"נתוני פתיחתו" רעועים, יכול להתעלות לדרגת מנהיג לאומי - שליח ה'.

הרעיון בדבר בחירתו של יפתח לתפקידו ללא השראה אלוקית, ניכר גם בהמשך. אנשי מעלה כברק וכגדעון, דוחים בצניעות את המנוי, אף שהוא מנוי אלוקי. לעומתם, יפתח דורש לעצמו שררה. אלא שבכך הוא אולי רומז לאחיו על התנהגותם הבלתי ראויה כלפיו⁴.

הויכוח עם מלך בני עמון

פרשת יפתח, כולל הויכוח בינו לבין מלך בני עמון, היא פרשה יחידאית במקרא, המציגה את עמדתו האידיולוגית של האויב⁵. שונה פרשת יפתח בכך,

3. ראה פרשת נבל הכרמלי, שמואל א', כ"ה.

4. לדעת הרלב"ג זקני גלעד הבטיחו לו שיהיה לראש רק לאחר הנצחון, כדי המנצח במלחמה. אולם יפתח לא הסתפק בכך, בטענה שאם ימונה לראש לאחר הנצחון, זה לא יהיה מחווה של זקני גלעד, שכן זה יקבל על פי דין. לפיכך דרש קרדיט מראש, היינו שימונהו לראש עוד לפני צאתו למלחמה.

5. י' אליצור (ישראל והמקרא, מחקרים גיאוגרפיים, היסטוריים והגותיים, עמ' 86) כותב: "בשום פרשה בשופטים לא נאמר מה היו טענות האויבים. כדי שלא נטעה להאמין כי אותם עניינים שהם מתריעים עליהם הם שגרמו למלחמות ולפורעניות. ויעשו בני ישראל את הרע בעיני ה', זה הגורם האמיתי. וכאשר נתן הכתוב פסוק אחד של פתחון פה לאויב העמוני בפרשת יפתח, הציג כנגדו עשרה פסוקים של תוכחות ה' לעמו על עוונותיו וכשלוניותיו. התוכחות באות כרגיל בפתח הפרשה, ללמדך שכאן הגורם האמיתי למלחמות ולתלאות".

שפרט להצגת בני עמון כמכשיר ביד ה' להענשת ישראל (שופטים י', ו-ז), מספר לנו הכתוב גם על ויכוח אידיולוגי בין בני ישראל לבין תוקפיהם. מלך בני עמון טוען לבעלות על השטח שבין הארנון ליבוק, שהיה בעבר הרחוק מיושב על ידי עמון ומואב, נכבש על ידי סיחון, ועבר לידי בני ישראל. (במדבר כ"א, ל-ל). שטח זה לטענת מלך בני עמון, נלקח מעמו על ידי בני ישראל בעלותו ממצרים. תשובתו של יפתח כוללת ארבעה סעיפים:

1. "לא לקח ישראל את ארץ מואב ואת ארץ בני עמון". יפתח מסביר למלך בני עמון בהרחבה את השתלשלות המאורעות בשנת הנדודים האחרונה של בני ישראל בעבר הירדן. בני ישראל ביקשו רשות מעבר מאדום וממואב ונענו בסרוב⁶. לפיכך, עקפו בני ישראל את ארצותיהם ממזרח ולא באו בגבולם. אחר כך ביקשו בני ישראל רשות מעבר מסיחון, והלה שלא האמין להם, יצא לקראתם למלחמה וניגף. כתוצאה מכך ירשו בני ישראל את ארצו מארנון ועד יבוק ועד הירדן. זוהי טענה היסטורית שעניינה לומר, לא לקחנו מידכם את הארץ, ולפיכך לאו בעל דברים דידי את.

2. הטענה השנייה היא טענה דתית-אמונית: "את אשר יורישך כמוש אלוהיך – אותו תירש, ואת כל אשר הוריש ה' אלוקינו מפנינו – אותו נירש". גם כאן כמו בטענה הקודמת, יפתח מנסה להסיר מעליו את האחריות, שכן אין זה ויכוח בינינו, אלא מלחמה בין אלים, כשכל אל לאומי מוריש נחלה לעמו. אלוקי ישראל ניצח את סיחון והוריש את הארץ לישראל, ולפיכך היא שלהם. כי אין זה מן הדין שאלוקי ישראל ילחם עבור מואב ועמון ויורישם, מה שכמוש לא עשה לעמו. אלא שיפתח איננו רוצה לפגוע במלך בני עמון, ואיננו מדבר בפירוש על כשלונו של כמוש, אלא מסתפק ברמו. כל עם יורש בצדק מה שאלוהיו מוריש לו, ואין למלך בני עמון שום טענה על מה שהוריש אלוקי ישראל לישראל.

3. גם בלק מלך מואב שחי בתקופה הנידונה, לא נלחם עם בני ישראל. יפתח חוזר כאן לטענה ההיסטורית, לפיה, לא לקחנו מכם את השטח הזה, וכבר בלק שהיה מלך תקיף לא ניסה להחזיר לעצמו אזור זה.

4. מדוע חיכיתם 300 שנה. יפתח טוען כאן כעין טענה "למדנית". לא רק שיש לנו "טענה" על השטח, אלא יש לנו גם חזקת ישיבה באזור מזה 300 שנה⁷. יצויין, שבכל מקום בו מתוארת מלחמה במקרא בין ישראל לשכניו, האויב תוקף

6. אי בן נון [ההררי עזי], שיעורים בספר שופטים, ירושלים תש"ס, עמ' 283] מעמיד על כך שיפתח מקדים להזכיר את מואב לפני עמון. בכך הוא רומז למלך בני עמון שהטענה צריכה לבוא מאת מואב ולא מבני עמון. יתר על כן, גם הזכרת כמוש שהוא אל מואבי (במדבר כ"א, כט), בעוד שמלכום הוא אליל בני עמון (מלכ"א י"א, ה, לג) רומזת לכך.
7. רש"י ורד"ק עושים את החשבון כיצד מגיעים ל-300 שנה.

את בני ישראל, אשר בהנהגת מנהיג זה או אחר, משיבים מלחמה שעה. בשום מקום לא מצאנו שנערך ויכוח אידיולוגי טרם קרב. נראה כי יש בויכוח זה משום העלאת מעמדו של יפתח, שלמרות ש"נתוני פתיחתו" כשופט היו דלים, ולא זכה לבחירה אלוקית, בכל זאת השכיל לקדש שם שמים בעמדו בגאון על זכויות עם ישראל.

דומה כי כאן המקום להזכיר את דברי מו"ר פרופי יהודה אליצור ז"ל, שהסביר כי דברי יפתח מיועדים לא רק למלך בני עמון, אלא גם לספקנים מבני עמנו, שהיה צורך לחזקם בקשר לזכותנו על ארץ ישראל. מן הראוי לשים עוד לב לכך, כי זו המלחמה היחידה בתקופת השופטים שנערכה בשטחי עבר הירדן המזרחי. אמנם אנו קוראים (י, ט) על כך שבני עמון עברו את הירדן במגמה להלחם בשטחי עבר הירדן המערבי, אולם טענתם האידיולוגית נסבה על צדו המזרחי של הירדן. גם הלחץ הכבד שלחצו במשך שמונה עשרה שנים את ישראל, היה באזור הגלעד בארץ האמורי (י, ח).

בתיאור הגבולות של ארץ ישראל בפרשת מסעי, אנו מוצאים שקו הגבול המזרחי נמשך מהכנרת לים המלח, לאורך הירדן. כלומר, כל אזור המריבה, מן הארנון ועד היבוק, נחשב כחז"ל לפי ספר במדבר (ל"ד, יא-יב). אזור זה נוסף לישראל בדיעבד, כיוון שסיחון סרב להניח לישראל לעבור בארצו. בספר יהושע (כ"ב) אנו קוראים על מזבח שבונים בני גד ובני ראובן וחצי שבט מנשה, כעדות שלא יאמרו להם בני ישראל בעתיד "אין לכם חלק בה" (כ"ב, כז). כלומר גם בני שבטי עבר הירדן חוששים לסברה שהם חיים בחז"ל. גם בתשובת שבטי ישראל "ואך אם טמאה ארץ אחוזתכם" (שם, יט), ניכר חשש זה.⁸ יש אפוא רגליים להנחה שנאומו של יפתח נדרש לא רק לענות לטענות מלך בני עמון, אלא גם למפקקים שבין שלומי אמוני ישראל, ולא לשוא נופל נאום זה בחלקו של שופט מיושבי עבר הירדן המזרחי. יושם אל לב, עוד, כי בדבריו אין יפתח מסתיר את העובדה שכיבוש ארצו של סיחון, היא ארץ המריבה בין יפתח לבני עמון, הוא כיבוש שבדיעבד. שכן אלמלא התעקש סיחון למנוע מישראל מעבר, לא הייתה ארצו נכבשת כלל. עובדה זו עלולה להחליש את טיעונו של יפתח, לפיכך הוא סומך לה את הנימוק הדתי, שזו מלחמת אלים.

לדעת א. רמר,⁹ יפתח טען נגד מלך בני עמון מכוח תביעות לאומיות ולא מכוח תביעות אמוניות. ההשוואה עם כיבושי כמוש עלולה לעשות רושם כאילו ניתן להשוות בין אלוקי ישראל לאלוהי אומות אחרות. לדעה זו נענה, שאכן הנימוק של מלחמה וכיבוש הוא נימוק לאומי, אולם כאשר יפתח מעלה את הנימוק

8. גם בדברי חכמים מוצאים את הרעיון שעבר הירדן המזרחי איננו בדרגת עבר הירדן המערבי. ראה הרב שי' ישראל, "ארץ חמדה", תל אביב תשי"ז, עמ' צו.

9. א. רמר, "איש לשבטו", ספר שופטים, בית אל תשנ"ח, עמ' 137.

המדבר על מלחמות אלים, הוא עובר לנימוק דתי. יתר על כן, אי אפשר לבוא אל מלך בני עמון בנימוקים דתיים לשיטתנו, אלא לדבר אליו בלשונו. וכי יש מקום לענות לו ברוח דבריו של רש"י לתחילת ספר בראשית? האם נימוק ישראלי אמוני היה מרשים את מלך בני עמון?

נדרו של יפתח וקיומו

לאחר הויכוח עם מלך בני עמון, נאמר שרוח ה' שרתה על יפתח, עבר את הגלעד ואת מנשה ואת מצפה גלעד, ומשם עבר לבני עמון. בשלב זה מתואר נדרו המפורסם, ואחריו תיאור מלחמתו בבני עמון. אם סדר הכתובים הוא גם סדר המאורעות, כפי שאנו מניחים, נמצא שיפתח נדר את נדרו לא בביתו, אלא לאחר שעבר את כל הדרך מביתו בגלעד לבני עמון, ולפני תחילת הקרב. עובדה זו מלמדת על כך שהנדר נידר בלחץ, אולי מתוך חרדה וחוסר בטחון, בשלב שאווטו ובטחונו העצמי נתערערו מול שערי בני עמון, והוא נועד לחיזוק עצמי ואף כדי לזכות בברכת שמים. איננו יודעים עם מי יצא יפתח למלחמה. ההיו אלה אנשי גדוד, או מתנדבים משבטי ישראל? זאת בניגוד לברק שמשופר עליו כי ירד עם עשרת אלפים איש מבני נפתלי ומבני זבולון (שופטים ד', יד). ובניגוד לגדעון שנלחם עם מאה איש לאחר שברר וצירף את צבאו (שם ז', יט). המקרא מייחס את הקרב ליפתח עצמו, דבר המלמד על בטחונו העצמי, שכנראה נתערער טרם קרב בשערי בני עמון.

המפרשים חלוקים בדעתם ביחס להיגד "זעש לה את נדרו אשר נדר". האם כוונת הדברים שהעלה אותה לעולה או שהועידה לחיי פרישות. לדעת חז"ל, יפתח אכן העלה את בתו לעולה ממש:

"אמר ר' שמואל בר נחמני א"ר יונתן: שלושה שאלו שלא כהוגן – ואלו הן: אליעזר עבד אברהם, ושואל בן קיש ויפתח הגלעדי. יפתח הגלעדי דכתיב: זיהיה היוצא אשר יצא מדלתי ביתי וגוי. יכול אפילו דבר טמא, השיבו שלא כהוגן, נודמנה לו בתו. וכתוב 'אשר לא צויתי ולא דברתי ולא עלתה על לבי' (ירמיהו י"ט, ה). "אשר לא צויתי" – זה בנו של מישע מלך מואב, שנאמר 'ויקח את בנו הבכור אשר ימלוד תחתיו ויעלהו עולה' (מלכ"ב ג', כז), ולא דברתי, זה יפתח"¹⁰.

וכן במדרש:

"וכן אתה מוצא ביפתח הגלעדי מפני שלא היה בן תורה איבד את בתו. אימת? בשעה שנלחם עם בני עמון ונדר, באותה שעה כעס עליו הקב"ה. אמר אילו יצא מביתו כלב או חזיר או גמל, היה מקריב אותו לפני? זימן לו הקב"ה את בתו"¹¹.

10. תענית ד, ע"א.

11. תנחומא מהדורת בובר, נדפס בארץ ישראל בלי שנה, בחוקותי ז'.

בהמשך המדרש מובא דו שיח בין יפתח לבתו, כשהאחרונה מנסה לשכנע אותו בטענה שכתוב בתורה: "אדם כי יקריב מכם קרבן לה' מן הבהמה מן הבקר ומן הצאן" (ויקרא א', ב), ולא בני אדם. וכן כשיעקב נדר "וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך" (בראשית כ"ח, כב), ונתן לו הקב"ה בנים ולא הקריב אחד מהם. אולם, ממשך המדרש: "כל הדברים האלה אמרה לו ולא שמע אליה. עלה ושחטה לפני הקב"ה"¹².

הרמב"ן¹³ שותף לדעת חז"ל שיפתח העלה את בתו לעולה. הרמב"ן דוחה את הדעה שמדובר על פרישות מדרכי העולם, כי אם נדר שיהיה לה', איננו שיהיה פרוש. שכן על שמואל נאמר "ונתתיו לה" (שמי"א א', יא), והיה משרת בבית ה', לא פרוש. וכן שבאותה מידה שאין בידי אדם לנדור אודות אנשי ביתו שיהיו פרושים, כך אין בידו להעלותם עולה. הרמב"ן מסיים: "אבל הדבר כפשוטו".

רד"ק מצטט מאביו שפירש את הביטוי "והעליתיהו", שהוא"ו במקום או, ומשמעות הדברים היא: "והיה לה' הקדש, ואם אינו ראוי לעולה, או והעליתיהו עולה, אם ראוי לעולה". רד"ק מביא דוגמא מהפסוק "ומכה אביו ואמו" (שמות כ"א, טו), שהכוונה לאביו או לאמו. בקשר לשאלה אם המיתה או לא, משיב רד"ק שמההיגד "ואבכה על בתולי", ולא "ואבכה על נפשי", ניתן ללמוד כי לא המיתה, אלא שלא ידעה איש. רד"ק מוכיח עוד, שכיוון שכתוב "ועש לה את בדרו אשר נדר", ולא כתוב "ויעלה עולה", ניתן ללמוד כי פרושה הייתה, וזהו קיום נדרו. רד"ק מציין שאלה הם פשטי המקראות, אולם מוסיף כדרכו, "ודברי רז"ל אם קבלה היא בידם - עלינו לקבלה".

דעה דומה מביא גם הרלב"ג.

גם אברבנאל סבור שלא המיתה ולא העלה אותה לעולה, אבל הקדישה לגבוה. אברבנאל מוכיח דבריו מן הכתובים, לפיהם ביקשה בתו לרדת אל ההרים. "לפי שעתידה להיות פרושה בבית אחד ולא לצאת ממנו כל ימי חייה, ביקשה להשביע רוחה מהנדוד והחליכה. וכן ההיגד "ואבכה על בתולי", מורה שלא תינשא עוד.

רחוקמאתנו להכניס ראשו בין "הרים גבוהים" - ראשונים כמלאכים, אולם נראה לנו לקבל את דעתו של הרד"ק וההולכים בעקבותיו, שלא המיתה. הוכחה לכך ניתן למצוא בדרכי הסגנון המקראי, שכאשר רוצה המקרא לציין שדבר מסוים נעשה, הוא מזכיר את עובדת העשותו, ומסיים בפרטי הביצוע. דוגמאות: "וישמע אברהם אל עפרון, וישקול אברהם לעפרון את הכסף" (בראשית כ"ג, טז). "וישמעו אל חמור ואל שכם בנו, וימולו כל זכר" (שם, ל"ד, כד). "ועש ה' כדבר משה, וימותו הצפרדעים" וכו' (שמות ח', ט). "ועש ה' כדבר משה, ויסר הערוב"

12. המדרש בויקרא רבה ל"ז, ד בא חשבון עם יפתח ועם פנחס הכהן שיכולים היו להפר את הנדר, אבל דאגו לכבודם ולא חשו לסבלה של בת יפתח.

13. רמב"ן לויקרא כ"ז, כט.

וכו' (שם, ח', כז). "וישמע משה לקול חותנו, ויעש כל אשר אמר" (שם, י"ח, כד). "וישמע ה' בקול ישראל, ויתן את הכנעני" וכו' (במדבר כ"א, ג). אף בפרקנו נאמר "ותשב אל אביה ויעש לה את נדרה אשר נדר, והיא לא ידעה איש" (י"א, לט). ההיגד "והיא לא ידעה איש" הוא פירוט העשייה של "ויעש לה את נדרו אשר נדר", היינו לא מיתה אלא פרישות.

דברים ברוח דומה ניתן למצוא בדברי ר' ישעיהו ב"ר ראובן רייכער¹⁴, השולל את הדעה שבת יפתח הועלתה לעולה. המחבר מונה מספר נימוקים:

(1) במצב של נצחון מקובל היה שרבים היו יוצאים לקראת המנצח בשירה והלל, ויותר שכיח שיצא לקראתו מישהו מבני ביתו, משיצא לקראתו בעל חיים.

(2) דברי יפתח בתנאי "היוצא אשר יצא מדלתי ביתי", מסמן דירת בני אדם ולא דירת בהמות.

(3) שריפת אדם על גבי המזבח נחשבת לתועבה בעיני ה', עד שהנביא עמוס (בי, א) מזכיר פשעי מלך מואב "על שרפו עצמות מלך אדום לשיד". ובספר מלכ"ב ג', כז מוזכר פשע מלך מואב שלקח בנו הבכור והעלה אותו על החומה. גם שריפת עצמות והקטרתם על גבי המזבח הייתה מסוואבת בעיני הבריות (מלכ"ב כ"ג, טז), ומוקצה מן הדעת שמי שדבקה בו השגחת ה' יהיה מוכשר לעשות תועבה גדולה כזאת.

(4) יפתח לא קיים את נדרו מיד, אלא המתין לבתו חדשיים שתבכה על ההרים, והדבר לא נעשה בהשפעת התרגשות הנצחון. ואיך לא נודרו ישראל להצילה?

(5) הרי מדובר בנדר של שגגות גמור. הרי כשאמר "והעליתיהו עולה", הייתה דעתו על מי שראוי לעלות עולה ולא לבתו. הרי גם אם החריס את בתו אין בכך כלום, שהרי שנינו: "המחריס בנו ובתו אינם מוחרמים, שאין אדם מחריס דבר שאינו שלו"¹⁵. וכן מצינו שם: "די' יוחנן אמר: דמים היה חייב, כענין שנאמר בערכין. רשב"ל אומר: לא כלום, שהיתה על דבר שאי אפשר להקריב, ולא היה עליו כלום. ובדאי שהעיקר הוא כסברת ר"ל שמסתייעת ממשנת שלמה".

(6) עוד שואל המחבר, וכי למה היו צריכים להמתין לפנחס, והרי גם ג' הדיוטות מתירין את הנדר ולמה הוצרכו לפנחס? כל הנימוקים הללו מכריחים אותנו לתפוש את דעתם של המבארים ראבי"ע, רד"ק ועוד, שבנדרו של יפתח היו שני תנאים: והיה היוצא - אדם, והיה להי - נזיר עולם ומוקדש להי לעבודתו ויראתו כל הימים. ואשר יצא - ולא יהיה ראוי לכך, כגון בהמה, והעליתיהו עולה. המחבר מסיים באומרו שכשגילה הדבר שבתו יצאה ראשונה, עשה לה את נדרו, יחדה לפרישות והתבודדות, שלא תינשא לאיש ולא תהיה בדרך ארץ כל ימיה, כי אם מוקדשת לעבודת שמים.

14. ספר מקרא ומסורת, חלק ראשון, רומניה 1924, עמ' 26-27.

15. ערכין כח, ע"א.

המלחמה עם בני אפרים

יפתח שבחירתו לתפקידו הייתה אנושית ולא מפי הגבורה, השכיל להתעלות לדרגת מושיע ולזכות בהשראת רוח ה'. יפתח הביא לידי ביטוי וניסוח ברור את האידיולוגיה של שלטון ישראל בעבר הירדן המזרחי. איש זה נכשל בסופו של דבר בתחום האישי ובתחום הלאומי.

אנשי אפרים הגאים עוברים את הירדן כדי להפגש עם יפתח לתבוע את עלבונם על שלא קרא להם למלחמה. טענה דומה מצאנו כבר בעת מלחמת גדעון במדיינים (שופטים ח', א). אלא ששם גדעון לא התעלם מאפרים, אלא הזמין אותם לחסום את דרכי הנסיגה של המדיינים. יתר על כן, כאשר רבו אתו בחזקה, השכיל גדעון לשכך את חמתם בדברי שכנוע ובכך למנוע שפיכות דמים. יפתח מנסה בדברי שכנוע, אך עד מהרה פותח במלחמה. טענותיו של יפתח נגד בני אפרים הן, שבמשך שמונה עשרה שנות השעבוד (י', ח), ביקש את עזרתם ולא נענו, ולא די בכך, אלא שיפתח שם עצמו כנעלב וכנפגע מכך, שבגלל זה נאלץ לשים נפשו בכפו ולהלחם לבדו¹⁶.

יש עצב ואירוניה רבה בכך, שיפתח המושיע את ישראל מידי זרים, זמן קצר אחר כך מפנה את כשרונו הצבאי למלחמת אחים. אף איננו מסתפק בגירוש בני אפרים מעבר הירדן המזרחי, אלא חוסם את דרך בריחתם במגמה לבצע בהם הרג המוני. אירוניה נוספת יש בכך, שבני אפרים שחסמו את מעברות הירדן לנסיגת המדיינים, מתחילים כעת באותה שיטה, והירדן החוצץ ביניהם לבין ארץ מגוריהם נהפך להם לרועץ.

איך זה מתרחשים שני אסונות כבדים, משפחתי ולאומי, אצל אדם שזכה שה' הושיע את ישראל באמצעותו. לדעת המדרש¹⁷:

"יפתח הגלעדי נדר נדר שלא כהוגן להעלות בתו על גבי המזבח. נתקבצו אליו אנשי אפרים לעשות עמו מריבה גדולה. היה לו לפנחס שיאמר להם: להתיר נדרו ליפתח לא באתם, אלא לעשות עמו מריבה באתם? מיד יצא יפתח והרג בהם ארבעים ושנים אלף שנאמר 'אמור נא שבלת ויאמר סבולתי, אין סבולת אלא לשון עבודה זרה, כאדם שאומר לחברו שא כל (שם של ע"ז). כל מי שסיפק בידו למחות ואינו מוחה, להחזיר את ישראל למוטב ואינו מחזיר, כל הדמים הנשפכין בישראל אינן אלא על ידו".

המדרש קושר בין פרשת בת יפתח לפרשת שבט אפרים, כשהוא מאשים את

16. לדעת אברבנאל יש בדברי יפתח גם טענה דתית. ה' נתן את בני עמון בידי ולא רצה לתתם בידכם. אם כן טענתכם היא נגד גזירת ה'.

17. תנא דבי אליהו, י"א, ב.

האחרונים באי מתן סיוע ליפתח בהתרת נדרו. עוד רומז המדרש לחטא עבודה זרה שבעטיו נענשו בני אפרים.

שני שופטים אשר ניצבו מול טענות בני אפרים, עמדו לישראל, גדעון ויפתח. הראשון איש צנוע שאיננו מחפש גדולה לעצמו, מתחמק מן השררה ומן השליחות. מלמד סנגוריה על עם ישראל ומיצר בצרתם. לפיכך השתדל במענה רך למנוע שפיכות דמים. השני לא זכה למידות תרומיות כאלה. מעניין ששני השופטים הם משבט מנשה. גדעון מהפלג המערבי ויפתח מפלגו המזרחי. ברור שקרבת המשפחה בין שני שבטים אלו עומדת ביסוד הנחתם של בני אפרים שהשופט חייב להעדיףם על פני שבטים אחרים. אבל כנראה שגם יריבות טבעית שבין אחים עומדת כאן.

אפרים שבט גאה ("הוי עטרת גאות שכורי אפרים" - ישעיהו כ"ח, א). יומרתם לשררה החלה אולי בימי יהושע בן שבטם, והיא ניכרת גם בפעולתו של ירבעם בן נבט בימי שלמה (מלכ"א י"א, כו). אולי קנאים היו בני אותו שבט לברכת אביהם זקנם - יעקב, שהעדיף את אפרים הצעיר על פני מנשה הבכור (בראשית מ"ח, יד).

דומה כי לא נחטא לאמת בהניחנו שגם כאן שבט אפרים נתקנא בשליחות שקיבל גדעון משבט מנשה ובהצלחתו. ואחר כך בשררה שקיבל יפתח בן אותו שבט, ובהצלחתו. בני אפרים מסווים את קנאתם בטענות פטריוטיות על אי שיתופם במלחמה. אולם הכעס העולה מהתנהגותם: "ויריבון אתו בחזקה" (ח, א), או "ביתך נשרוף עליך באש" (י"ב, א), מלמד על חשבונות נוספים. לדעת רד"ק, ההרג שהרג יפתח בבני שבט אפרים "היה לעונש עוונות שהיו בשבט אפרים בנסתרי". אנו נוסף, שאולי יד ההשגחה כוונה את יפתח להיות המבצע עונש זה.

הוכחה לנכונות סברתנו ניתן למצוא מעיון בלשון המקראות. על גדעון נאמר: "ומלאכים שלח גדעון בכל הר אפרים לאמור רדו לקראת מדין ולכדו להם את המים עד בית ברה ואת הירדן. ויצעק כל איש אפרים וילכדו את המים עד בית ברה ואת הירדן" (שופטים ז', כד). הפעל "שלח" בעבר פשוט, מורה על פעולה שנעשתה בעבר, לפני יתר הפעולות הרשומות. אחרת היה כתוב "וישלח", בוי ההיפוך. כלומר, עוד לפני שגדעון תקף את המדיינים כבר הכין את שבט אפרים לתפישת מעברות הירדן. מלשון הכתוב: "ויצעק כל איש אפרים", אנו למדים שבני אפרים קיבלו את תפקידם בהסכמה וללא ערעור.

יתר על כן, העובדה שגדעון סומך עליהם בהטילו עליהם תפקיד שיבצעו מבלי שהמצביא יימצא לידם, מורה על יחסו החיובי אליהם. טענתם שלא קרא להם למלחמה משוללת אפוא, כל יסוד, ולא נועדה אלא לקנטר. הוא הדין בפרשת יפתח. לטענת בני אפרים על שלא קרא להם למלחמה, עונה יפתח: "ואזעק אתכם ולא הושעתם אותי מידם" וכו' (שם, י"ב, ב-ג). משמע שיפתח קרא להם ולא נענו.

אולי אף לא היו מעוניינים לעזור לשופט משבט מנשה, אבל משניצח, עורר הדבר את קנאתם. אף כאן לפי דרכנו למדנו, שכל טענתם לא נועדה אלא לקנטר.

מעניין שיפתח מוכר לעולם הלמדנות מן הביטוי: "יפתח בדורו כשמואל בדורו"¹⁸, שהוא ביטוי דו משמעי. מחד, הוא מתייחס ליפתח כאל הקל והפחות שבשופטים, אבל מאידך, הוא משווה אותו לשמואל.

אחרית דבר

כזכור, העלינו בראש עיונינו את העובדה שיפתח שונה מיתר השופטים, אשר בניגוד להם, הוא לא נבחר בחירה שמיימית אלא אנושית. דומה כי ניתן ללמוד מפרשה זו מספר אמיתות חינוכיות השקפתיות. העובדה ש"נתוני פתיחתו" כשופט נופלים משל עמיתיו בכך שלא זכה לבחירה אלוקית, איננה הופכת אותו בהכרח לנחות דרגה. כיוון שנתמנה על ידי בני דורו למנהיג, הוא זוכה לברכת שמיים.

יתר על כן, אותו אדם שנראה כי מוצאו המשפחתי לא ברור, דווקא הוא, מבין כל אישי המקרא, נעשה למסביר הלאומי בתחום זכותנו על ארץ ישראל. ללמדנו, שגם אדם שלא נולד למשפחה מיוחסת ולא זכה לחינוך מסודר, יכול להתעלות לדרגת מנהיג. פועל יוצא של דברים אלו, הוא עקרון הבחירה החופשית.

הרמב"ם מלמדנו בהלכות תשובה (ה', א) כי רשות נתונה לכל אדם לבחור את דרכו לטוב או לרע מבלי שיהיה גורם שיכריחו. יפתח יכול לשמש דוגמא לכך. כאשר נבחר להנהיג את ישראל כמושיע לאומי ולשמש כדוברם כלפי האויב, זכה להשראת רוח ה'. אולם גם כשלונותיו הם פרי בחירתו החופשית. חז"ל לימדונו כי "בשעה שנלחם עם בני עמון ונדר, באותה שעה כעס עליו הקב"ה" (ראה הערה 11). משמע, הנדר היה מיותר ולא במקום. הוא הדין להמנעותו מהתרתו מחשש לכבודו (הערה 12).

נושא אחר הוא מלחמת האחים בה נטל חלק. השוואת מלחמתו של יפתח בבני אפרים להתנהלותו של גדעון עם בני אותו שבט בנסיבות דומות, מלמדת אף היא על בחירה חופשית שגויה. פרשת יפתח מציגה בפנינו מנהיג שניחן בפוטנציאל מנהיגותי גבוה, אשר למרות מעמדו האישי הירוד וילדותו העשוקה, השכיל להתעלות לדרגת מנהיג לאומי, הזוקף את קומת בני עמו הן בשדה הקרב והן בחיזוק קשרם לארץ. זה אולי הלקח לבני דורנו, שלא העורף המשפחתי ולא ההשתייכות התנועתית הם הערובה להצלחה של מנהיג, אלא עמידתו מול אתגרים ובחירת דרכו האישית המוסרית.

18. ראש השנה כה, ע"ב.